

VAN WIERDEN EN TERPEN

Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek

Nummer 1994 nr. 1

INLEIDING NIEUWSBRIEF

De Vereniging voor Terpenonderzoek heeft een nieuwsblad in het leven geroepen. Het toesturen van jaarverslagen gebeurt dermate ongeregeld, dat zelfs bij u wel eens de gedachte heeft postgevat dat de kontributie wordt gebruikt om het bestuur een vakantie in een terploze omgeving te bezorgen. Echter, met de financiën wordt zinnig omgesprongen. De afgelopen jaren is en ook in de toekomst wordt veel geld, en dan gaat het om tienduizenden guldens, gestoken in publikaties over terpenonderzoek, bijvoorbeeld de proefschriften van Miedema, De Langen en Knol, te zijner tijd monografieën over Wijnaldum en natuurlijk de jaarverslagen.

Om de leden op de hoogte te houden van wat de vereniging doet en wat er op het gebied van terpenonderzoek gebeurt, is een eenvoudig blaadje praktischer dan een tweejaarlijks periodiek. Artikelen en andere berichten van duurzame waarde blijven echter voorbehouden aan de Jaarverslagen.

Het uitbrengen van de Jaarverslagen gaat minder vlot dan in de bedoeling lag. In 1992 is het 75ste (jubileum)verslag verschenen, maar het dubbele verslag 73-74 laat nog op zich wachten. De uitwerking van het onderzoek van het vroegmiddeleeuwse grafveld te Oosterbeintum, waaraan deze jaarverslagen gewijd zullen zijn, is namelijk zeer arbeidsintensief gebleken (zie verderop in dit blad). Plannen voor volgende nummers zijn er echter ook al: de jaarverslagen 76-77 zullen open staan voor verschillende onderwerpen, in volgende jaarverslagen zal de kwestie der Angelsaksen (Boeles!) opnieuw belicht worden.

In februari van dit jaar is in Leeuwarden een jaarvergadering gehouden; bij die gelegenheid heeft het bestuur een vernieuwing ondergaan. Voorzitter en penningmeester blijven resp. E. Kramer en L.A.H. de Smet. Het secretariaat is overgenomen door E. Taayke; zijn voorganger, G.J. de Langen, is nu gewoon bestuurslid, samen met P.B. Kooi, E. Knol en G. Elzinga. De heer H. Halbertsma, terpenonderzoeker van het eerste uur, besloot na vele jaren terug te treden. De redactie van de jaarverslagen bestaat voortaan uit De Langen, Kooi en Taayke; de nieuwsbrief wordt door Knol samengesteld.

Ernst Taayke

TENTOONSTELLING: ROMEINSE MUNTEN IN FRIESLAND

Tot en met 27 oktober 1994 is in het Munt- en Penningkabinet in de Spaar en Voorschotbank te Surhuisterveen de op 14 april door Dr. M.C. Galestin (verbonden aan de vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen) geopende presentatie over Romeinse munten in Friesland te zien.

De tentoonstelling vindt plaats in het kader van een samenwerkingsverband tussen het Fries Museum en de Stichting Munt- en Penningkabinet. Het Fries Museum stelt twee tentoonstellingen samen over munten, die zowel in het Munt- en Penningkabinet als in het Fries Museum getoond zullen worden. De eerste tentoonstelling gaat over Romeinse munten in Friesland. Er worden ruim 350 munten uit de collectie van het Fries Museum geëxposeerd, waaronder de muntschat van

Enkele Romeinse munten uit Friesland
Foto Dikken & Hulsinga

Feins In de tentoonstelling *Romeinse munten in Friesland* wordt aandacht besteed aan diverse aspecten, zoals aan de waarde, de afbeeldingen op de munten, de relatie tussen Romeinse munten en Friesland.

Tijdens de eerste vier eeuwen van onze jaartelling was muntgeld in het hele Romeinse rijk in omloop. In het huidige Friesland, dat er buiten lag, zijn ook Romeinse munten gevonden. Deze munten zijn hier waarschijnlijk terecht gekomen door handelscontacten tussen de Friezen en de Romeinen, en door Friezen die in het Romeinse leger dienden en later terugkeerden.

De munten waren van goud, zilver of koper. De gouden en zilveren munten werden gedekt door hun intrinsieke waarde. Ze werden gebruikt als betaalmiddel, maar ook ingezet voor propaganda-doeleinden. De Romeinse keizers lieten tijdens hun regeringsperiode eigen munten slaan met op de voorzijde hun portret. Op de keerzijde konden verschillende afbeeldingen staan. Vaak werden goden of godinnen afgebeeld. Ook werden monumenten en personificaties van overwonnen volkeren op de keerzijde geslagen. Op deze wijze werden de daden van de keizer door het hele Romeinse rijk bekend.

Evert Kramer

TERUGBLIKKEN OP ENKELE TENTOONSTELLINGEN

Sporen in klei en zand, bodemschatten uit het kustgebied van Nedersaksen

Begin dit jaar was in het Fries Museum de tentoonstelling *Sporen in klei en zand* te zien. Aan de hand van maquettes, terpdoorsnedes en diverse bodemvondsten schetste deze tentoonstelling de landschaps- en nederzettingsoontwikkeling in het noorden van Nedersaksen. Bij de verschillende onderdelen van de tentoonstelling werd verwezen naar vergelijkbare situaties in Friesland.

De tentoonstelling vormt een neerslag van het onderzoek door het Niedersächsisches Institut für historische Küstenforschung uit Wilhelmshaven. Deze instelling doet sinds 1938 onderzoek in het kustgebied naar de landschappelijke ontstaansgeschiedenis in relatie tot de ontwikkeling van het nederzettingenpatroon. Archeologen, biologen, geologen, historici en beoefe-

naars van andere takken van wetenschap werken nauw samen om de nauw met elkaar verweven geschiedenis van landschap en bewoning te onderzoeken. Onderzoekdoelen zijn onder andere de studie naar zeespiegelstijgingen en vroeger kustverloop, kolonisatie van de kwelders, karakter van de eerste vlaknederzettingen en aard der terpophogingen op de kwelder, tijdstip van dijk-kaanleg en herbewoning van de kwelders in de middeleeuwen, handelsterpen op de kwelder en de Friese handel.

Diverse vondsten, die tijdens dit onderzoek gedaan zijn, waren op de tentoonstelling te zien. Deze dateren uit de perioden vanaf de vroegste kwelderbewoning in de zesde eeuw vóór Chr. tot in de late middeleeuwen.

De tentoonstelling *Sporen in klei en zand* was eerder te bezichtigen in Hannover en Oldenburg, onder de titel 'Landesgeschichte und Besiedlungsentwicklung im nördlichen Niedersachsen'. Na Leeuwarden volgen Emden en onder andere enkele musea in Denemarken.

RAAP

In de maanden maart, april en mei 1994 was er zowel in de vaste opstelling archeologie van het Fries Museum als in de hal van het Provinciehuis een kleine expositie te zien van de eerste resultaten van het werk van de Stichting Regionaal Archeologisch Archiverings Project (RAAP) in het kader van het project *Bescherming op Maat*. In vitrines werden de eerste onderzoeksresultaten van ditproject getoond, nl. de uitkomsten van een onderzoek van de terpenreeks van Wijnaldum. De vitrines waren ingericht met oppervlaktevondsten, zoals munten, bronzen fibulae en potscherven. Met behulp van teksten, foto's en kaarten werd nadere uitleg gegeven.

AEGON

In de prachtige entree van het Aegongebouw Leeuwenborg werd van 4 februari tot 2 mei 1994 een expositie in drie vitrines samengesteld, waarin archeologische vondsten uit het Fries Museum, gevonden in Wijnaldum en omgeving, werden getoond. Topstukken van deze expositie waren ongetwijfeld het Romeinse bronzen beeldje van de god Apollo uit de 2de eeuw na Chr., een Romeinse gouden munt uit de tijd van keizer Nero, een Frankisch-Merovingische knikwandurn en een glazen stortbeker uit de 7de eeuw.

Evert Kramer

ONDERZOEK OOSTERBEINTUM NADERT VOLTOOIING

Al lang wachten de leden van de Terpenvereniging op de publicatie van het in 1988 en 1989 opgegraven grafveld Oosterbeintum. Een groot aantal auteurs heeft aspecten van het grafveld onderzocht. Naast de archeologen Egge Knol, Evert Kramer en Gilles de Langen waren dat de archeozoöloge Wietske Prummel, de fysisch antropologen Hilde Uytterschaut en Menno Hoogland, de houtdeskundige Wil Casparie en de mijtenonderzoeker Jaap Schelvis. Het manuscript van de wetenschappelijke publicatie is nu gereed en binnenkort kan ook aan een aangepaste, Nederlandse editie voor de Terpenvereniging begonnen worden.

Het grafveld bevatte sporen van zowel het verbranden als van het begraven van doden. Ook dieren werden begraven en gecremeerd. Het was van de 5e tot in de 8e eeuw in gebruik.

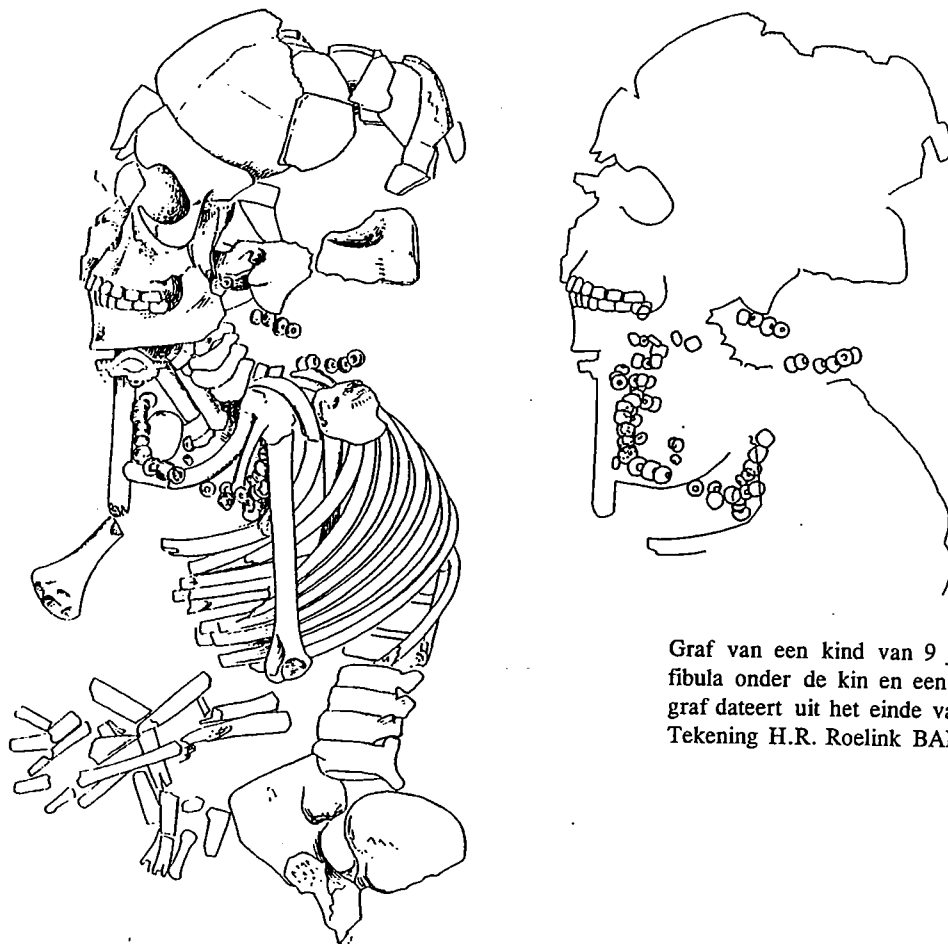
Opmerkelijk was de vondst van een bustumgraf. Dat is een kuil die onder een brandstapel was aangelegd, vermoedelijk om de verbranding te bevorderen. Het graf bevatte de resten van een vrouw met een fragment van een fibula, een gesmolten kralensnoer, een Angelsaksisch potje en resten van tenminste twee Kleine of

Temminck's strandlopers en van een Bonte strandloper. De houtskool van de brandstapel was afkomstig van eike-, beuke-, elze-, berke-, populiere- en hazelaarshout. Het hout was in lagen opgestapeld.

Bij de sporen van het crematieritueel zijn aanwijzingen voor 10 tot 21 kinderen en 23 tot 27 volwassenen. De onzekerheid is het gevolg van de interpretatie van een aantal sporen met weinig crematiemateriaal. Dat kunnen zelfstandige bijzettingen zijn maar ook paalgaten van een constructie. In dat laatste geval zijn meerdere sporen afkomstig van één graf.

Er waren 47 inhumaties. In de 5e en 6e eeuw bestond er een zekere voorkeur voor een oriëntatie tussen West - Oost en Zuidzuidwest - Noordnoordoost; in latere tijd was de oriëntatie van de graven willekeurig. Acht skeletten waren van kinderen tussen de 4 en 10 jaar oud. De gemiddelde leeftijd bedroeg 29,5 jaar. De mannen maten tussen de 1,68 en de 1,79 m (gemiddelde lengte 1,74) terwijl de vrouwen tussen de 1,50 en 1,62 m groot waren (gemiddelde lengte 1,58 m). Er was onder de begravenen een dwerg met een geschatte lichaamslengte tussen de 1.25 en 1.30 m.

De diergraven betroffen een inhumatiegraf van een circa 6 jaar oude hengst, zes inhu

Graf van een kind van 9 jaar met een gelijkarmige fibula onder de kin en een snoer van 61 kralen. Het graf dateert uit het einde van de 7e eeuw. Tekening H.R. Roelink BAI.

matiegraven van honden en een Brandgrube met de resten van een verbrand lammetje of geitje en een wintertaling. Vijf honden waren met zekerheid reuen, de zesde was vermoedelijk eveneens een reu. De honden hadden een schofthoogte tussen de 62 en de 69 cm. De dieren werden vermoedelijk ter gelegenheid van een crematie of een inhumatie gedood en bijgezet ter verhoging van de status van de overledene of zijn familie. Helaas kon geen van de diergraven aan een bepaalde bijzetting van een mens worden gekoppeld.

Het aantal bijgaven was zowel bij de inhumaties als bij de crematies gering. Er is een wapengraf van een man met schmalsax en lanspunt. Een graf van een jongeman bevatte een groot mes en een priem. Drie inhumatiegraven van vrouwen en een crematiegraf van een kind hadden rijke of relatief veel bijgaven. De bijgaven in andere graven bestonden uit kledingaccessoires, zoals fibulae, kralen, gespen, werktuigen zoals spinklosjes, messen, vuurslag, speelgoed (bikkels), amuletten (wolvetanden, hanger van gewei) en bijpotjes. Er zijn vier aanwijzingen voor verbrande houten voorwerpen. Eén individu had het skelet van een man en de bijgaven van een vrouw. Opmerkelijk waren minstens 17 klinknagels die afkomstig moeten zijn van scheepshout. Dat werd secundair gebruikt als brandhout, voor de brandstapelstelling, een baar of voor een grafbetimmering.

Het totaal aantal bijzettingen in het opgegraven deel van het grafveld ligt tussen de 109 en de 162. De gemiddelde grootte van de bevolking die hier haar doden inhumeerde kan voor 109 graven worden geschat op 9,6 personen. Voor 162 bijzettingen is dat 14,3 personen. Aangenomen dat de helft van de graven van het grafveld is aangetroffen, bedroeg de gemiddelde omvang van de nederzetting Oosterbeintum in de vroege middeleeuwen tussen 19 en 29 personen.

De aangetroffen sporen en mobilia (vooral van hout en metaal) wijzen op een slechte conserveringstoestand van het als monument beschermde perceel waarin het grafveld ligt. Zowel de gedeeltelijke afgraving in het begin van de 20e eeuw als de recente grondwaterstandverlaging hebben daaraan bijgedragen. De conserveringstoestand van de voorwerpen is veel slechter dan die van het in 1904/05 opgegraven vroegmiddeleeuwse grafveld Hogebeintum. Daar waren de bronzen voorwerpen in prachtige staat en waren zelfs talloze hele boomkisten bewaard gebleven.

Egge Knol/Wietske Prummel

ONDERZOEK TERPZOOAL TE WOMMELS-STAPERT

Aan de zuidzijde van Wommels, gemeente Litten-seradeel, lag vroeger de terp Stapert. Daarvan resteert nu alleen nog de noordflank, met daarop een boerderij; de rest is afgegraven. Toen bekend werd dat de terpzool zou verdwijnen onder een villawijk - iedere gemeente bouwt nu eenmaal liever aan zijn toekomst dan aan zijn verleden -, gingen leden van het Frysk Wurkferbân, onder leiding van Jaap Scheffer, op onderzoek uit. Na ruggespraak met de ROB en met het Archeologisch Centrum Groningen, werden in juli enkele proefputten gegraven. De oogst was opmerkelijk: meerdere complete potten uit de vroege en midden ijzertijd! De hulp van het ACG werd ingeroepen, en zo startte in augustus een kleine gezamenlijke opgraving, onder de dagelijkse leiding van prof. Waterbolk, met emeritaat maar nog graag actief, en Scheffer. Het voorlopige resultaat is zeer positief. Welliswaar is door de afgraving het oorspronkelijk loopvlak geheel verdwenen, maar diverse paalgaten (van een spieker en misschien van een huis) bleken nog herkenbaar. Meest opmerkelijk waren de vele waterputten uit de ijzertijd en de middeleeuwen, de eerste onbeschoeid, de laatste opgezet met zoden, hoepels, tonnen en delen van wagenwielen. Tot het zeer rijke vondstmateriaal behoort geometrisch versierd Ruinen-Wommels I uit de 6-5e eeuw v.C., waarmee is aangetoond dat de nederzetting tot de oudste kweldernederzettingen behoort. De middeleeuwse putten leverden kogelpotten, Pingsdorf aardewerk en een complete maalsteen op. Naar alle waarschijnlijkheid wordt de opgraving in de herfst voortgezet.

Ernst Taayke

INFORMATIEDAG WIJNALDUM

Op zaterdag 29 oktober zal in het Hannemahuis te Harlingen een voorlichtingsdag over de opgraving Wijnaldum (1991-93) worden gehouden. Aan de hand van korte voordrachten, posters en foto's e.d. zal aan belangstellenden worden duidelijk gemaakt wat de stand van zaken is bij de uitwerking van de opgraving en wat daarbij allemaal komt kijken.

Redactieadres:

Vereniging voor Terpenonderzoek

Poststraat 6

9712 ER Groningen